

Mark Leegsma

EXTREEM
IN DE
KLAS

ISWW UITGEVERS

Mark Leegsma

Extreem in de klas

Polarisatie en radicalisering
in voortgezet en beroepsonderwijs

ISVW UITGEVERS

In verdeeldheid zijn we tweemaal eensgezind: met vrienden omdat we een vijand delen en met de vijand omdat we de verdeeldheid delen. Maken we dan, als we van verdeeldheid onze vijand maken, van de vijand ook een vriend?

Inhoud

Inleiding	7
Interviews	13
Margalith Kleijwegt Twee werelden	15
Bart Brandsma Polarisatie en hoe die te hanteren	18
Dieuwertje de Graaff Durf maar te botsen	25
Bart van Haaster & Jan de Vlaming Het radicale spektakel voorbij	31
Jaap Patist De waarheid is een bol	38
Sabine Janzing & Christina Schouten Zie je de machtsverhoudingen gebeuren?	46
Cok Bakker De school als morele gemeenschap	53
Arie Wilschut Van filosofisch naar ironisch denken	59
Peter Nikken & Helprich ten Heuw Verantwoordelijkheid door mediawijsheid	64
Frans van der Maden Een app om te reflecteren	70

Gerard van Stralen Wees eigenaar van je onderwijs	75
Rein Gerritsen Onze kinderen wordt het verwonderen afgeleerd	84
Saskia Heusèr, Marijke van Meenen & Ibeline Polak De kracht en de grens van humanistische vorming	90
Claudia van Werkhoven & Esther Dooren Lezen is denken met het hoofd van een ander	101
Birgit Pfeifer We moeten naar de pijn toe	105
Rob van Otterdijk & Eric Verouden Empathie voor het radicale	113
Jurriën Rood De bodem van de school	124
Anke van Gorp Geen respect zonder zoeken naar waarheid	130
Stijn Sieckelinck Pleidooi voor een democratisch trainingskamp	139
Nawoord	150
Verantwoording en dank	159

Inleiding

Het lijkt geen twijfel dat er anno 2017 verdeeldheid heerst in Nederland. De samenleving raakt ‘gepolariseerd’, wat zoveel wil zeggen als dat verschillende groepen almaar bitterder tegenover elkaar staan en steeds grovere taal tegen elkaar uitslaan. Ook al bedenken we dat we die taal beter met een korrel zout kunnen nemen, daarom zijn we nog niet minder geïrriteerd, beledigd, gekwetst en verontwaardigd. Als het om een zuiver meningsverschil ging, dan zouden we er langs de rationele weg van onderzoek en argumentatie uit kunnen komen. De verschillende meningen zijn echter doordrenkt van gevoelens en overtuigingen waar we ons niet als koele wetenschappers toe verhouden. Het is deze (over)betrokkenheid bij onze (extreme) meningen die ervoor zorgt dat vrijheid van meningsuiting alleen nooit genoeg is om de ballon van polarisatie leeg te laten lopen. Integendeel, polarisatie floreert dankzij die vrijheid.

Nederlanders zeggen van oudsher graag dat ze tolerant zijn. Tolerantie betekent eigenlijk niet anders dan: het met elkaar uithouden zonder elkaar de hersens in te slaan. Dat was waarschijnlijk het hoogst haalbare in de door godsdienstoorlogen verscheurde zeventiende eeuw, toen de Engelse politiek filosoof John Locke het begrip tolerantie opwierp. Het lijkt er echter niet op dat dit ideaal nu nog houdbaar is. Tolerantie vergt namelijk een psychologie van berusting die in onze tijd van eigen verantwoordelijkheid en korte lontjes allesbehalve vanzelfsprekend is. Bovendien komt de dreiging van terreur steeds dichterbij huis. Tegen een bom of een kogelregen is geen dikke huid bestand.

Het probleem is dat de combinatie van tolerantie en vrijheid van

meningsuiting waar we zo lang op hebben vertrouwd scheuren vertoont die onder de druk van gewelddadige radicalisering alleen maar groter worden. Dat maakt het hangijzer van de polarisatie heet en de vraag naar oplossingen dringend. Tegen die achtergrond worstelen leraren met extreme meningen en uitingen in hun klassen. Deze worsteling krijgt in dit boek de aandacht die zij verdient – niet om ook dáárover het vuurtje van ergernis en verontwaardiging op te stoken, maar omdat in het onderwijs de toekomst van de samenleving vorm krijgt. Jongeren in de middelbare en beroepsonderwijsleeftijd zijn zich nog aan het ontwikkelen. Daarom is de school de plek bij uitstek om niet te berusten maar in te grijpen. Waar de oplossingen het hardst nodig zijn, vinden de vruchtbaarste experimenten plaats.

Begin 2016 levert Margalith Kleijwegt het onderzoeksrapport *2 werelden, 2 werkelijkheden* af. In opdracht van minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Jet Bussemaker heeft zij dan tal van middelbare, vmbo-, mbo- en hogescholen door heel Nederland bezocht. Om in kaart te brengen hoe maatschappelijke problemen doordringen in de klas woont ze lessen bij en spreekt ze met leerlingen, leraren, schoolbestuurders en andere deskundigen. Kleijwegt constateert dat er in het voortgezet en beroepsonderwijs sprake is van ‘mentale segregatie’. Zo bespreekt ze een geschiedenisles over 9/11 waarin leerlingen filmpjes van hun ‘eigen waarheid’ laten zien. Het kritisch op een rijtje zetten van feiten en argumenten blijft uit. Voor Kleijwegt betekent dit voorbeeld dat het onderwijs, voor zover er cultuurrelativisme in de didactiek sluipt, misschien wel aan de mentale segregatie bijdraagt. In ieder geval concludeert zij dat polarisatie en radicalisering in het onderwijs een groot en diep probleem vormen.

Als het rapport verschijnt, gaat er een schok van herkenning door onderwijsland – en tegelijk wordt een zucht van verlichting geslaakt, omdat het probleem eindelijk is benoemd. Naar aanleiding van het rapport besluit de Regiegroep Bildung de tweede landelijke bildungsconferentie voor lerarenopleiders in het teken te stellen van omgaan met extreme meningen en uitingen in de klas. Naast Kleijwegt zelf worden meer dan dertig leraren(opleiders), wetenschappers en denkers uitgenodigd om in lezingen en workshops hun onderzoeken, analyses en oplossingen te presenteren. Op 5 juli 2016 vindt de conferentie op Land-

goed ISVW te Leusden plaats. Die dag zelf en in de maanden daarna blijken veel van deze bevrogen experts bereid tot een gesprek over hun visie en aanpak. Deze bundel is een selectie van de interviews die daaruit zijn voortgekomen.

Deze steekproef toont op zijn minst een grote diversiteit aan manieren en niveaus waarop de problematiek wordt benaderd. Veel van de geïnterviewden richten hun pijlen op het probleem zoals het zich concreet aandient: als extremen in de klas waar de leraar mee te dealen heeft. Dat levert oplossingsgerichte interviews op waarin de nodige praktische ideeën te vinden zijn, tot en met oefeningen, werkvormen en interventies die bij wijze van spreken direct kunnen worden toegepast. (Om ze snel te kunnen vinden zijn beschrijvingen en instructies daarvan in aparte kaders opgenomen.) Tussen de interviews met een praktische insteek bestaan ook verschillen: waar het ene gesprekstechnieken benadrukt, gaat het andere in op de noodzaak de onderstroom van gevoelens in de klas bespreekbaar te maken.

Het is echter niet alleen de klas die ruimschoots aan bod komt. De problemen rondom radicalisering en polarisatie worden ook op schoolniveau aangekaart. Waar het in deze interviews om gaat is de constatering dat veel scholen (te) weinig structureel doen om leraren te ondersteunen. Natuurlijk volgt daaruit de vraag hoe het beter kan. Weer een niveau hoger levert een aantal geïnterviewden, in navolging van Kleijwegt, kritiek op bepaalde aspecten van het onderwijs in Nederland als zodanig. Tot slot ontbreken ook de interviews waarin radicalisering en polarisatie als (maatschappelijke) verschijnselen tegen het licht worden gehouden niet.

De rijkdom aan verschillen die in deze bundel aan het licht komt is net zo onvermijdelijk als wenselijk. Immers, over het feit *dat* polarisatie en radicalisering in het onderwijs een structureel probleem vormen groeit de overeenstemming, maar *wat* de kern van het probleem is en *hoe* dat probleem het best aangepakt kan worden staat nog volop ter discussie. Dat het hoog tijd is om die discussie te voeren bevestigen alle geïnterviewden, hetzij woordelijk, hetzij door simpelweg een schot voor de boeg te plaatsen. *Extreem in de klas* wil tenslotte een waaier van nuttige en inspirerende ideeën zijn, maar door de verscheidenheid daarvan ook aanzetten tot denken, om zo de discussie verder te brengen.

Het is niet meer dan terecht dat **Margalith Kleijwegt** zelf het spits afbijt. Haar interview, waarin zij haar zorgen uitspreekt over het verband tussen polarisatie en cultuurrelativisme, laat zich lezen als een *mission statement* voor de hele bundel. Vervolgens doet filosoof **Bart Brandsma** zijn theoretische model van polarisatie uit de doeken. Aan de hand van dat model licht hij toe waar de ‘strategie’ en het ‘hanteren’ van polarisatie in de praktijk op neerkomen. Lerarentrainer **Dieuwertje de Graaff** legt op haar beurt de methodiek die zij ontwikkelde uit. Haar boodschap: de confrontatie met extremen is, mits de leraar veiligheid creëert, goud waard.

Filosoof en lerarenopleider **Bart van Haaster** verwelkomt extremen in de klas als kansen om te leren. Aan zijn praktische tips om zulke gesprekken in goede banen te leiden voegt zijn collega **Jan de Vlaming** toe dat het bespreken van extremen pas zin heeft wanneer leerlingen en leraar niet incidenteel, maar voortdurend met elkaar in gesprek zijn. Ook volgens lerarenopleider **Jaap Patist** heeft de leraar de opdracht, zowel door de keuze van zijn lesinhoud als door zijn houding, leerlingen het vertrouwen te geven dat alles in principe gezegd en ondervraagd mag worden. Leraren die onderwijskundig op hun gedrag willen reflecteren biedt hij een elegant model aan.

Lerarenopleiders en gedragskundigen **Sabine Janzing** en **Christina Schouten** belichten hoe (extreme) uitingen in de klas ook uitdrukking kunnen geven aan machtsverhoudingen binnen de school en de samenleving. Volgens hen vraagt polarisatie om het aanpakken van de veelal impliciete structuur van onderlinge betrekkingen. In het verlengde van dit idee stelt hoogleraar Didactiek van levensbeschouwelijke vorming **Cok Bakker** de school als morele gemeenschap voor. Regels om op een prettige manier met elkaar om te gaan zouden expliciet en met elkaar gemaakt moeten worden, zodat leraren op een minder ‘brave’ manier het gesprek over extremen aan kunnen gaan. Didacticus van de maatschappijvakken **Arie Wilschut** vestigt de aandacht op een ander structureel element: de leeftijdsfase van leerlingen en de bijbehorende cognitieve ontwikkeling. Volgens hem kan radicalisering worden gezien als een kenmerk van ‘filosofisch denken’ en kunnen leerlingen actief worden geholpen de overgang naar het volgende stadium van ‘ironisch denken’ te maken.

Peter Nikken en **Helprich ten Heuw**, beiden expert op het gebied

van mediaopvoeding, denken na over het verband tussen radicalisering en media. Het onderwijs zou het gebruik van media niet af moet keuren, maar actief in moeten zetten om radicalisering tegen te gaan, bepleiten zij. Door ‘mediawijsheid’ zouden jongeren tenslotte eerder de verantwoordelijkheid nemen om in een (online) radicaliseringsproces waarvan zij getuige zijn in te grijpen. Ook lerarenopleider **Frans van der Maden** wil technologieën waarmee jongeren opgroeien in (leraren)opleidingen integreren. Hij leidde de ontwikkeling van ‘Leren met aandacht’, een app bedoeld voor leraren in opleiding om te reflecteren op zingevingsvragen. Die reflectie is uiteindelijk nodig voor hun bildung, de vorming van hun professionele houding.

Gerard van Stralen, co-auteur van *...En denken! Bildung voor leraren*, bekijkt wat bildung in het algemeen en het ‘agoramodel’ in het bijzonder voor de problematiek van extremen in de klas kunnen betekenen. Het gaat hem niet alleen om specifieke interventies, maar ook om een oproep: leraren, wees eigenaar van je onderwijs! Bildung in het onderwijs houdt ook filosoof **Rein Gerritsen** bezig. Hij beklagt zich erover dat leerlingen het verwonderen niet wordt aan- maar afgeleerd, wat hij in verband brengt met het ‘consensusmodel’ in het onderwijs.

Saskia Heusèrr, **Marijke van Meenen** en **Ibeline Polak**, alle drie verbonden aan de opleiding tot docent Humanistisch Vormingsonderwijs (HVO), reflecteren op de kracht en de grens van humanistische vorming ten opzichte van actuele maatschappelijke problemen. Voor hen valt niet alleen radicalisering, maar ook de meet-en-toetscultuur binnen en buiten het onderwijs zelf daaronder. Aansluitend bij het grote belang dat in HVO wordt gehecht aan inlevingsvermogen stelt lerarenopleider **Claudia van Werkhoven** een herwaardering van literatuur lezen in het onderwijs voor. Haar collega **Esther Dooren** voegt daaraan een even leuke als effectieve oefening toe waarin leerlingen echt even niet zichzelf maar een ander zijn.

Hoofddocent Jeugd en veiligheid **Birgit Pfeifer** heeft onderzocht hoe radicalisering onder jongeren verband houdt met ‘existentiële angsten’ waar zij dikwijls mee worstelen. Om polarisatie in de klas tegen te gaan moet juist die emotionele onderstroom worden aangesproken. Als innovatieve lerarenopleiders stellen **Rob van Otterdijk** en **Eric Verouden** voor om letterlijk drama in het onderwijs te introduceren. Toneelkunst zou voor leraren veel kunnen betekenen, zowel om hun (radicale) leer-

In menige schoolklas zijn de afgelopen jaren twee werelden ontstaan. Allochtone en autochtone leerlingen mijden elkaar, contacten beperken zich tot de eigen groep. Intussen oordelen de groepen steeds harder over elkaar. Het gevolg: botsingen in de klas die de leraar in goede banen moet zien te leiden.

Dat blijkt lang niet eenvoudig. Want wat doe je als een scholier tijdens de wiskundeles een foute opmerking maakt over joden of Marokkanen? Wat zeg je als een leerling roept dat alle buitenlanders het land uit moeten en daarbij een venijnige blik werpt op een klasgenoot met een kleurtje? Hoe reageer je als iemand de Holocaust ontkent?

Dit boek reikt leraren, maar anderen evengoed, handvatten aan om met dergelijke extreme uitingen om te gaan. Meer dan vijftientig experts uit verschillende kennisinstituten en lerarenopleidingen van hogescholen en universiteiten delen hun ervaringen en hun visies. Zij bieden inzicht in polarisatie en radicalisering in voortgezet en beroepsonderwijs en geven raad over hoe je bekwaam kunt handelen om de klas, en uiteindelijk de samenleving, voorbij de verdeeldheid te krijgen.

